

Аннотация

В статье обосновывается мнение, что М. Эджуорт и Г. Квитка-Основьяненко стали основателями жанровой разновидности семейного романа-хроники в английской и украинской литературе. В романах "Castle Rackrent" и "Пан Халаявский" показано исторические изменения и трансформации, которые происходили с дворянскими семьями Ирландии и Украины в XVIII в. По жанру – это семейные хроники, которые охватывают историю трех поколений, и не являются историческими романами. Мифо-ритуальной основой романов является культ предков, который в текстах десакрализован.

Ключевые слова: жанр, семейная хроника, историзм, культ предков.

Summary

The article substantiates the view that Maria Edgeworth and H. Kvitka-Osnovianenko became the founders of the genre variety of family novel chronicle in English and Ukrainian literature. In the novels "Castle Rackrent" and "Pan Haliavskyi" the authors shows historical changes and transformations that happened to noble families of Ireland and Ukraine in the 18th century. By genre this family chronicles cover the story of three generations, and aren't historical novels. The myth-ritual basis of the novels is the ancestor worship, which is desacralized.

Keywords: genre, a family chronicle, historicism, the ancestor worship.

УДК 82.091::821.161.2+821.112.2(494)+821.112.2

Чик О. І.,

кандидат філологічних наук,
Кременецький обласний
гуманітарно-педагогічний інститут
імені Тараса Шевченка

АНАТОМІЯ ІМПЕРІЙ: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОМОВНОГО РОМАНУ ВИХОВАННЯ II ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Актуальність компаративного аналізу оприявлення в романі виховання II-ї пол. XIX ст. зумовлена тим, що ця проблема ще не досліджувалася в українському літературознавстві. Щоправда, художнє відтворення історичного дискурсу є одним із засадничих і смислоутворюючих для таких письменників, як А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, Г. Келлер, В. Раабе, Т. Фонтане. Власне відображення історичних подій у творах письменників вже ставало предметом зацікавлення багатьох дослідників українського та німецького реалізму, які головно звертали увагу на художнє змалювання історичних деталей: у А. Свидницького (М. Сиваченко, Н. Крутікова, П. Хропко, Н. Данюк, В. Зарва, В. Шевчук та ін.), І. Нечуя-Левицького (В. Зарва, І. Приходько, М. Ткачук, М. Чернопиский та ін.), Г. Келлера (Є. Брандіс, Р. Данилевський, В. Пашигорєв, А. Хаузер та ін.), В. Раабе (В. Прайзенданц, М. Кіндерманн, Е. Гайслер та ін.) та Т. Фонтане (Т. Авагян, Є. Волков, С. Гіздеу та ін.). Саме стосунки колонії та імперії, на наше переконання, є концептуальними для таких романів як "Люборацькі" А. Свидницького, "Хмари" І. Нечуя-Левицького, "Der grüne Heinrich" ("Зелений Генріх") Г. Келлера, "Die Akten des Vogelsangs" ("Літопис Пташиної слободи") В. Раабе та "Effi Briest" ("Еффі Бріст") Т. Фонтане.

До найсуттєвіших ознак роману виховання зараховуємо, передусім, зображення ґенези духовного світу особистості: у творі автор здійснює “анатомічний розтин” суспільства, що переживає важливий етап свого становлення. Проаналізуємо цю іманентну історичну складову вище зазначених романів, яка є важливою для розуміння внутрішнього руху героя від дитинства до зрілості, у призмі відносин моделі “імперія – колонія” / “центр – периферія”.

У романі “Der grüne Heinrich” Г. Келлера подається докладний опис дитинства та юності головного героя. Значна увага приділяється насамперед тим епізодам, які формують світогляд хлопчика, а відтак підлітка, юнака. Перед читачем постає Швейцарія, яка поволі переходить з напівсонної країни, де релікти середньовіччя досі не втратили своєї актуальності, до оновленої держави.

Для того, щоби відчувати атмосферу й дух тієї епохи та людей, які прагнули змін у патріархальному суспільстві, слід звернутися до історичного фактажу. У так званий післянаполеонівський період, 1817–1847 рр., Швейцарія переживала еволюцію від роздробленості до федерації кантонів. Спонукані польською революцією 1830 р. до рішучих дій, місцеві жителі вимагали демократичних свобод і прав. Із моменту появи нової конституції тогочасне міждержавне утворення на мапі Європи розпочало нову сторінку історії. В країні поступово витіснявся роялізм, а досі слабо пов’язані між собою кантони розбудовували спільну державу.

У “Der grüne Heinrich” Г. Келлер наголошує на відмінностях між “ноюю” і “старою” Швейцарією. Номінальна незалежність, яку надав країні у 1803 р. Наполеон I Бонапарт, насправді не принесла свободи. Лише після усунення французького імператора від влади у країні сталися певні зміни, що торкалися всіх сфер життя.

До творців тогочасної нової Швейцарії належить, без сумніву, й батько Генріха. Сам Генріх теж гарячково шукає своє місце громадянина в оновленій конфедерації й, за задумом автора, наприкінці роману вибирає суспільно корисну посаду в канцелярії громадської магістратури. Та цей пост не приносить очікуваного полегшення: виконуючи добросовісно одноманітну роботу, Генріх зауважує, що інші люди постійно нехтують своїми обов’язками. За декілька років він отримує підвищення і має змогу спостерігати за життям у суспільстві зсередини. Вчинки політиків при владі неприємно його дивують, адже вони торгують демократичними цінностями. Генріх пропонує власну типологію чиновників, які не розуміють чи не хочуть розуміти засадничих принципів демократії: “Ich sah, wie es in meiner geliebten Republik Menschen gab, die dieses Wort zu einer hohlen Phrase machten und damit umherzogen, wie die Dirnen, die zum Jahrmarkt gehen, etwa ein leeres Körbchen am Arme tragen. Andere betrachteten die Begriffe Republik, Freiheit und Vaterland als drei Ziegen, die sie unablässig melkten, um aus der Milch allerhand kleine Ziegenkäselein zu machen, während sie scheinheilig die Worte gebrauchten, genau wie die Pharisäer und Tartüffe. Andere wiederum, als Knechte ihrer eigenen Leidenschaften, witterten überall nichts als Knechtschaft und Verrat, gleich einem armen Hunde, dem man die Nase mit Quarkkäse verstrichen hat

und der deshalb die ganze Welt für einen solchen hält" ("Я бачив у моїй улюбленій республіці чимало людей, які перетворили слово "республіка" на порожній звук, але так цим звуком всюди чванилися – схоже до служниць, що вирушають на базар з порожнім кошиком у руці. Для інших поняття "республіка", "свобода", "батьківщина" – лише кози, яких вони безперестану доять, щоб із молока робити головки козячого сиру для власного споживання, і в той же час вони лицемірно вимовляють святенницькі слова, – достоту як фарисеї і тартюфи. Треті, раби власних пристрастей, повсюди бачать лише підлабузництво і зраду, подібно до нікчемного песика, у якого ніс вимащений сиром і тому весь світ видається сиром") (Тут і далі переклад з німецької – наш. – О. Ч.) [11, 795].

Переживання й втрата віри у можливість перетворення навколишнього світу заведне не приводять Генріха до самогубства. Несподівана зустріч із вже забутою коханою Юдит та її подальша підтримка повертають йому віру у власні сили і спонукають до подальшої праці. Такий розвиток подій, виходячи із визначення роману виховання В. Пашигорєва, свідчить про духовну та фізичну зрілість головного героя.

Роман Т. Фонтане "Effi Briest", на перший погляд, ніби не має цієї історичної і соціальної складової, адже сюжет концентрується довкола приватної долі Еффі Бріст. Вона, на відміну від Генріха, не мандрує країною, не обіймає посад та індиферентно сприймає суспільно-політичні проблеми. Але під час "пильного" прочитання бачимо, як поряд із зображенням дорослішання юної Еффі автор прагне зосередити увагу читача на суспільних подіях.

Роман подає не лише історію трагічного життя Еффі, а й хроніку двох дворянських родин. Фон Бріст уособлює те покоління, яке втомилось від політичної боротьби та гризні за посади. Він сам зізнається в розмові із зятем, що йому більше подобається свобода і можливість самостійно розпоряджатися власним життям, ніж вгадування бажань високого і найвищого начальства, як того вимагає державна служба [10, 19]. Американський дослідник Г. А. Крейґ слушно зауважує, що батько Еффі належить до старої епохи і не здатний представляти "нову Німеччину" [9, 185].

Барон Інштеттен є його протилежністю: він із тих дворян, які отримали неабиякі привілеї після приходу до влади О. фон Бісмарка, легендарної й культової постаті. Так, успішна кар'єра Геерта Інштеттена ілюструє усі віхи становлення і розвитку Германської імперії. Барон був учасником франко-пруської війни 1870 р., в якій виявив себе хоробрим воїном і отримав нагороди. Після війни він повертається до юриспруденції й отримує впливову посаду ландрата (керівника місцевих органів влади) одного з округів. Недаремно його цінує канцлер О. фон Бісмарк і тодішній король Пруссії Вільгельм I: на відміну від Генріха Г. Келлера барон – професійний кар'єрист, який любить свою справу і впевнено просувається щаблями службової драбини. Про наближеність Інштеттена до "залізного канцлера" та їхнє знайомство ще з часів недавньої війни неодноразово наголошується в тексті: "Der Fürst hatte noch von Versailles her eine Vorliebe für ihn und lud ihn, wenn Besuch da war, häufig zu Tisch, aber auch allein, denn der

jugendliche, durch Haltung und Klugheit gleich ausgezeichnete Landrat stand ebenso in Gunst bei der Fürstin” (“Князь ще з Версалю відчував симпатію до Інштеттена і, коли бував у Варцині, частенько запрошував його до столу. Але кликав завжди самого, бо молодий ландрат, який вирізнявся і манерами, і розумом, користувався приязню княгині”) [10, 63].

Для барона кар'єра – це все, свою молоду і красиву дружину він теж розглядає як допоміжний засіб для просування “нагору”. Навіть залишаючись наодинці з Еффі він говорить виключно про те, що його цікавить, або працює з паперами чи читає газети. Ось як письменник описує типову спільну вечерю подружжя: “Um neun erschien dann Innstetten wieder zu Tee, meist die Zeitung in der Hand, sprach vom Fürsten, der wieder viel Ärger habe, zumal über diesen Eugen Richter, dessen Haltung und Sprache ganz unqualifizierbar seien, und ging dann zu Ernennungen und Ordensverleihungen durch, von denen er die meisten beanstandete. Zuletzt sprach er von den Wahlen, und dass es ein Glück sei, einem Kreise vorzustehen, in dem es noch Respekt gäbe. War er damit durch, so bat er Effi, das sie was spiele, aus "Lohengrin" oder aus der "Walküre", denn er war ein Wagnerschwärmer” (“О дев'ятій годині Інштеттен знову виходив до чаю, як правило, з газетою в руках. Він говорив про князя, який знову мав багато неприємностей, про цього Євгена Ріхтера, що його поведінка і промови не витримують жодної критики, потім переходив до призначень і нагород, які зазвичай вважав незаслуженими. Насамкінець ще про вибори і про те, яке щастя бути представником кіл, у яких досі збереглася респектабельність. Закінчивши, він просив Еффі зіграти що-небудь із "Лоенгіна" або "Валькірії", бо був зятим прихильником Вагнера”) [10, 94–95].

Отже, Інштеттен – типовий представник пруської знаті, яка, як наголошують сучасні історики, зберегла і навіть утвердила свої “цінності” після 1871 р.: “Високе дворянство Германської імперії знову виявило здатність адаптації до нових умов, до соціальної консолідації, що дозволило йому зберегти та навіть зміцнити свій привілейований статус та політичний вплив аж до краху імперії 1918 р. З родовим походженням, багатством, "заслугами" аристократії перед державою і монархією були пов'язані вибори в бундесрат. У її середовищі досі діяв "кодекс честі", який вимагав вирішувати конфлікти через дуель, вести спосіб життя, що "відповідає стану", зневажати нижчі верстви та "щоденну працю". Знать намагалася зберігати кастовість свого соціального прошарку, зверхньо ставилася до представників буржуазії” [3, 29]. Справді, згодом барон як типовий дворянин поставив принципи “нової” німецької аристократії на перше місце, силкуючись відстояти “честь роду” через дуель і через розлучення з дружиною. “Кодекс честі” переважає у зарозумілого сановника здоровий глузд і елементарну людську гідність. Фонтане відтворює те, як швидко німецьке дворянство втрачає своє обличчя та моральну енергію, і, перестає бути життєдайною силою власної країни [9, 188].

У романі В. Паабе “Die Akten des Vogelsangs”, який з'явився друком на рік пізніше від твору Т. Фонтане, зображена Німеччина людей, які належать до

типових бюргерів і не керуються в повсякденному житті фальшивими поняттями честі та гідності, вони насправді добродесні й порядні. Зупинимося на тих особливостях суспільно-історичної епохи, які невіддільні від становлення головних героїв як особистостей.

Так, у *“Die Akten des Vogelsangs”* протиставлено образи США і Германської імперії кінця XIX ст. На відміну від Т. Фонтане, В. Раабе більше акцентує увагу на тому, яким чином змінюється людина під впливом різних систем цінностей. У романі вже з перших сторінок “проступає” образ Америки, надалі він актуалізується і набуває додаткових семантичних значень. Своїми враженнями від цієї країни ділиться з читачем роздратований батько Карла, який вбачає в Америці джерело морального зла. Саме вона, на його думку, зіпсувала Агату Троцендорф, а та хибно виховує свою доньку: *“Das habe das Kind eben aus einem grüssen Leben als das unserige hier von drüben mitgebracht, daß es die Welt (die Närrin sagte wahrhaftig: die Welt!), daß es die Welt nicht mit unseren hiesigen Philisteraugen (dies ist freilich mein Ausdruck), mit unseren hiesigen Philisteraugen ansehe”* (“Дитинка, бачите, такі звички привезла “звідти”, з кращого життя і дивиться на світ (ця дурепа так і сказала: “на світ”!) не нашими філістерськими очима (це вже мій вираз)”) [12, 15]. Карл Крумгардт цілком погоджується з таким упередженим судженням. Він зауважує, що батька Єлени приваблювала в Штатах не романтика, а можливість швидко розбагатіти. При цьому Карл натякає, що американці є лише брехунами, п’яницями і пройдисвітами, називаючи так панів, з якими доведеться зустрітися кожному німецькому переселенцю: *“Auch aus dem edlen deutschen Vaterlande, vom grünen Rhein und aus dem Vogelsang, kann das deutsche Gemüt die vollkommene Befähigung mit übers Wasser nehmen, nicht nur mit Messrs. Longbow, Snake, Renard and Company vortrefflich auszukommen, sondern selbst sie bei günstiger Gelegenheit dergestalt übers Ohr hauen, dass sie sich den fernern Import von dergleichen Konkurrenz am liebsten gänzlich verbitten würden”* (“Але ж із нашої благородної німецької батьківщини, із зелених берегів Рейну і з Пташиної слободи “німецька душа” здатна прихопити з собою за океан не лише вміння чудово ладнати з містерами Лонгбоу, Снейком, Ренардом і компанією, а й здатність за сприятливих обставин так хвацько їх ошукувати, що вони охоче б заборонили подальший в’їзд подібних конкурентів”) [12, 19]. Серйозні проблеми авантюриста Чарльза Троцендорфа з законом у заокеанні, що змусили відіслати назад до Німеччини своїх дружину та доньку, теж вказують на ілюзорність швидкого збагачення для німецьких іммігрантів. Згодом намагання відбілити ім’я батька й повернути втрачене багатство, змусять Єлену шукати щастя з американським мільйонером Мунго. У такий спосіб вона реалізує свої дитячі мрії про розкішне життя, про негрів-служників тощо. Троцендорфи, як то зауважують повсякчас їхні сусіди, – вже не німці. Їм притаманний абсолютно інший спосіб мислення, інше світобачення, інспіроване життям в Америці [4, 479–480].

Іншим важливим суспільним чинником, що впливає на долі героїв, є стрімкий промисловий розвиток Німеччини другої половини XIX ст., який пробивається й до Пташиної слободи та докорінно змінює її обличчя. Фактично,

мова йде про 1870–1880-ті рр., які позначені значним економічним проривом країни, що пришвидшує її перетворення з сільськогосподарської у промислову [2, 323–324]. В романі показано, як такі зміни зачіпають пересічного бюргера, адже тепер доведеться змиритися з безформним силуетом фабрики замість мальовничого краєвиду і димом з фабричних труб замість аромату квітів.

А. Свидницький теж виділяє фактори, що сприяли швидкому духовному уярмленню українського народу. Для увиразнення складних і нищівних для української національної ідентичності процесів, які відбувалися на Поділлі II-ї половини XIX ст., він звертається до прискіпливого аналізу побуту священства. У статті “Прошлый бытъ православнаго духовенства”, опублікованій у двох серпневих номерах часопису “Киевлянин” у 1869 р., письменник оповідає про важке становище православних священників на Поділлі [6]. Певною мірою цю ґрунтовну статтю можна вважати історико-етнографічним коментарем до тих місць у романі, які стосуються не лише побуту Люборацьких, а й стосунків панотця і паніматки з сільською громадою та польським паном Росолинським. Стаття з’явилася друком набагато пізніше від рукописної версії роману, і з її тексту стає зрозумілим, що А. Свидницький, окрім письменницького хисту, мав талант професійного етнографа і фольклориста.

Розглянемо явища, які письменник, що й сам, як відомо, був сином подільського священика, вважав типовими для православного духовенства. Так, у згаданій статті етнограф зауважує, що подільські православні священики були набагато біднішими за католицьких. Важке матеріальне становище часто змушувало панотців займатися сільським господарством, що зближувало їх з селянами, стираючи ту межу, яка зазвичай існує між священиком і парафіянами. Тогочасні дослідники Поділля наголошували, що священики Луцько-Житомирської католицької дієцезії (Кам’янецьку католицьку дієцезію було закрито 1866 р.) окрім державного утримання, отримували матеріальну підтримку від католицького панства, в той час як зарплата православного священика була не вищою за платню костельного органіста [1, 258]. Як наслідок, навіть селяни часто зневажали священика. Як згадує А. Свидницький, “коли так дивилися на своє духовенство селяни – православні, то чого можна було сподіватися від католиків-поляків та їхніх притакувачів – євреїв. І справді, і ті й другі ставилися супроти панотців погордливо і дражнили їх...” [6, 464].

Пан Росолинський насміхається з Люборацького, відверто глузуючи з того, що його доньки доять корів, овець та ще й готують їжу. Найбільше дивує Росолинського те, що діти панотця не вміють говорити по-польськи – мовляв, без таких знань їм закрита дорога у вищий світ, а доньки напевне “посивіють у дівках”. Росолинському вдається переконати о. Гервасія зректися прабатьківських звичаїв, мотивуючи це перспективами, які відкриються перед його дітьми. Зрозуміло, що тиск з боку польських панів-католиків на православне духівництво був не поодиноким явищем і переслідував далекоглядні етнополітичні цілі.

Як зауважує Свидницький-дослідник, у таких обставинах православне духівництво перебувало під подвійним гнітом: православних неосвічених селян і

зіпсованих цивілізацією католицьких панів. Автор наголошує, що побут описуваного ним прошарку з плином часу не змінився на краще. До того ж, через постійну нестачу грошей православні священики змушені були вдаватися до послуг вчительок-полячок: “А втім, свого часу це бралось за доказ освіченості попівен та шляхетності їхніх батьків. Панотці нічого дивного не бачили в такому стані речей, тільки скороминучу моду, і вчили дочок говорити по-польськи так само, як присідати по-французьки” [6, 472]. Експеримент з освітою для Масі, як це спостерігаємо в романі, призводить до того, що дівчина цілком відмовляється від національної самоідентифікації, перетворюючись у справжнього манкурта.

Полонізації Подільського краю протистояла русифікаторська політика місцевої влади, яка розглядала цю територію як органічну частину Російської імперії. Після польського повстання 1863 р. російська влада прагнула вжити всіх можливих заходів для зменшення польських впливів. Серед репрезентаторів політики русифікації вирізняється П. Батюшков (Батюшкович) (1811–1892), відомий російський історик, який, перебуваючи на різних відповідальних посадах (мав високий цивільний чин дійсного таємного радника), віддано боровся супроти польського визвольного руху. У своїх історико-етнографічних розвідках П. Батюшков не лише заклав ґрунтовні основи для подальшого краєзнавчого вивчення південно-українських земель, а й запропонував власні рецепти знищення національної ідентичності місцевого населення з метою подальшої інтеграції до складу народів Російської імперії. В одній із останніх монографій “Подолія. Историческое описание” (1891) науковець з метою пом’якшення впливу “зайшлих, чужих елементів” (малися на увазі поляки та євреї) пропонував: “Необхідне подальше вживання російської мови, як мови державної не лише в діловодстві та юриспруденції, а й у шкільному навчанні, в навчанні католицького закону Божого в навчальних закладах, в католицькому додатковому богослужінні, проповідях і в усіх громадських, суспільних місцях, установах і зібраннях. Наполегливе, послідовне втілення російських принципів (sic!) в громадське, суспільне життя краю рано чи пізно має переконати найнепримиренніших з іногородців та іновірців у неможливості майбутньої національної та релігійної винятковості та політичного сепаратизму” [1, 258]. Подільська духовна семінарія 1860-х рр. вже тоді стала одним із чільних місцевих рупорів ідей аналогічних тим, які пропагував П. Батюшков. Семінарія вкрай негативно впливає на становлення особистості Антося, як і пансіон пані Печержинської на Масю.

У романі І. Нечуя-Левицького “Хмари” яскраво описано атмосферу, в якій навчалися вихованці Київської Імператорської Духовної академії, ті умови, в яких формувалася тодішня еліта українського народу. На початку роману автор вказує на те, що мова йде про 1830-ті рр. Отже, коли у романі неодноразово з’являється “анонімний” образ ректора академії, зрозуміло, що йдеться про архімандрита Інокентія Борисова (архієпископ з 1836 р.), який очолював заклад у 1830–1839 рр. Як зауважували дослідники історії Київської академії, І. Борисов послідовно дотримувався вікових традицій так званої “старої” академії й розбудовував навчальний заклад як духовно-науковий осередок [7, 354–356].

Саме йому належала ідея оновлення академічного конгрегаційного залу та розміщення в ньому портретів відомих вихованців академії, що так колоритно описав І. Нечуй-Левицький: “Великі стіни обвішані портретами всіх вчених старої Київської академії і портретами нових руських імператорів. Проти самого митрополичого крісла висів великий, на цілий зріст, портрет Петра Могили, чорнявого, з гарним грецьким класичним лицем, хоч і трохи аскетичним, в архієрейській мантиї і з жезлом. З інших золотих важких рам у два ряди виглядали лиця і в клобуках, і в митрах, і простоволосі. Там виглядало негарне широке лице Кониського, з веселим усміхом і здоровою бородавкою на носі. Там дивилося на залу повне, гарне, з червоними ситими губами лице Феофана Прокоповича, котрий неначе тільки що випив і всмак закусив; з другого боку дивився св. Димитрій Туптало, митрополит Ростовський, намальований святим, протоієрей Леванда з тонким орлиним носом, Гізель, Смотрицький, всякі київські митрополити. Тільки нігде там не було видно портрета ні одного українського гетьмана! Навіть Богдана Хмельницького і благодотворителів монастиря і академії Конашевича-Сагайдачного і Мазепи” [5, 134–135].

Автор чітко висловлює свою позицію щодо особливостей викладання у Київській академії 1830-х рр. Він зауважує, що для поступу думки схоластичне навчання не давало нічого, а світські науки були “окутані теологічним духом” і лише філософія викладалася доволі якісно. Замість латинської мови – мови викладання старої Могилянської академії – було запроваджено російську й водночас нехтувалася українська. Невисокої думки письменник і про професорів, які були некомпетентними і не могли дати своїм студентам жодних знань. Втім, академія успішно виконувала свою “цивілізаційну місію”: “З тієї академії повиходили протоієреї і архієреї, що плодили на Україні московський язик і московський дух, заводили московську централізацію в давній демократичній українській церкві. Давня академія Могили служила вже не Україні, не українському народові, а великоруському урядові і його государственным планам” [5, 111]. Нищівну критику І. Нечуя-Левицького підтверджують сучасні дослідники, які доводять, що в першій половині XIX ст. ця колись поважна освітня інституція перетворилася на заповідник середньовічного школярства й характерові освіти цілком відповідали й викладачі [8, 142].

У своєму романі виховання І. Нечуй-Левицький, протиставляючи образи Дашковича і Радюка, успішно та об’єктивно протиставляє дві спільноти – духовну, наукову та загалом громадську еліти Києва 1830-х та 1860-х рр. Досі актуальною є думка О. Грушевського, висловлена у студії “Сучасне українське письменство у його типових представниках”, про те, що І. Нечуй-Левицький у своїх творах, змальовуючи релігійне чи світське навчання, дає змогу читачеві простежити, яким чином враження дитячих років поєднуються зі знаннями, набутими під час навчання, і з ідеями суспільних рухів. Все це, на думку дослідника, в підсумку утворює світогляд Радюка і його прихильників серед академічної молоді 1860-х рр. Таким чином, аналіз психологічного портрета Радюка, який є репрезентативним типом народовців, стає водночас й аналізом

того, що складає підґрунтя його світогляду, адже він формувався на основі думок, настроїв і почувань, які вирували в середовищі київських студентів.

Отже, у романах виховання художній історизм відіграє важливу роль. Розгляд його специфіки засвідчує те, що українські та німецькомовні письменники є одночасно й дослідниками історичних процесів певних епох. А. Свидницький та І. Нечуй-Левицький зображують негативні впливи на процес становлення своїх героїв. Ці впливи, як наголошується в текстах, спричинені русифікаторською і дискримінаційною політикою у питаннях культури, освіти та релігії, яку проводила на українських землях Російська імперія. Процес формування особистості Зеленого Генріха у романі Г. Келлера та Еффі в романі Т. Фонтане також опосередковано пов'язаний з розбудовою Швейцарської конфедерації та Германської імперії О. фон Бісмарка відповідно. Історичний процес перетворення Німеччини у промислову країну наприкінці XIX ст. яскраво відображено у "Die Akten des Vogelsangs" В. Раабе.

Таким чином, історичні події чи постаті є не лише тлом для зображуваних подій, вони визначають суспільні взаємини, стосунки між героями романів виховання, впливаючи на їхню долю, а на рівні зовнішньої форми твору – визначаючи перебіг сюжету та конфліктні вузли.

Література

1. Батюшков П. Н. Подолия : историческое описание / П. Н. Батюшков. – СПб. : Типография Тов. "Общественная польза", 1891. – 400 с.
2. Германская история в новое и новейшее время : [в 2-х т. / ред. С. Д. Сказкин, Л. И. Гинцберг, Г. Н. Горшкова, В. Д. Ежов]. – М. : Наука, 1970. – Т. 1. – 512 с.
3. История Германии : [учебн. пособие] : [в 3-х т. / под. общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова]. – М. : КДУ, 2008. – Т. 2 : от создания Германской империи до начала XXI века / А. М. Бетмакаев, Т. А. Бяликова, Ю. В. Галактионов, и др. ; [отв. ред. Ю. В. Галактионов, сост. науч.-справ. аппарата А. А. Мить]. – М. : КДУ, 2008. – 672 с.
4. История США : [в 4-х т. / гл. ред. Г. Н. Севастьянов]. – М. : Наука, 1983–1987. – Т. 1 : 1607–1877 / [редколл. : Н. Н. Болховитинов (отв. ред.), М. С. Альперович, Р. Ф. Иванов, Л. Ю. Слѣзкин, А. А. Фурсенко]. – 1983. – 688 с.
5. Нечуй-Левицький І. С. Хмари / І. С. Нечуй-Левицький // Твори : [в 3-х т. / упоряд. Н. Є. Крутікової]. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 1 / [упоряд., вступ. ст. та приміт. Н. Є. Крутікової]. – 1988. – С. 103–429.
6. Свидницький А. Колишній побут православного духовенства / А. Свидницький // Люборацькі : [оповідання ; нариси та ст. / упоряд. Р. Мовчан]. – К. : А.С.К., 2006. – С. 459–472.
7. Тітов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX в. (із 180 малюнками) / Хв. Тітов. – К. : Українська Академія наук, 1924. – 434 с.
8. Тихолаз А. Г. Філософія в Київській духовній академії / А. Г. Тихолаз // Київ в історії філософії України / В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, М. Л. Ткачук. – К. : KM Academia ; Пульсари, 2000. – С. 132–181.
9. Craig G. A. Theodor Fontane : Literature and History in the Bismarck Reich / G. A. Craig. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1999. – 232 p.
10. Fontane T. Effi Briest : [roman] / T. Fontane. – Köln : Anaconda Verlag GmbH, 2005. – 272 S.
11. Keller G. Der grüne Heinrich : [roman] / G. Keller. – Düsseldorf : Albatros Verlag, 2006. – 829 S.
12. Raabe W. Die Akten des Vogelsang / W. Raabe ; Anmerkungen von M. Ritterson ; Nachwort von W. Preisendanz. – Ditzingen : Philipp Reclam jun. Stuttgart, 2008. – 240 S.

Анотація

У статті розглянуто специфіку історизму романів виховання “Люборацькі” А. Свидницького, “Der grüne Heinrich” Г. Келлера, “Die Akten des Vogelsangs” В. Раабе, “Effi Briest” Т. Фонтане. А. Свидницький та І. Нечуй-Левицький зображують негативні впливи дискримінаційної політики Російської імперії. Формування героїв Г. Келлера та Т. Фонтане також пов’язане з розбудовою Швейцарської конфедерації та Германської імперії О. фон Бісмарка. Історичний процес перетворення Німеччини у промислову країну наприкінці XIX ст. відтворено у романі В. Раабе.

Ключові слова: роман виховання, історизм, історичний дискурс, порівняльна типологія.

Аннотация

В статье рассмотрена специфика историзма романов воспитания “Люборацкие” А. Свидницкого, “Der grüne Heinrich” Г. Келлера, “Die Akten des Vogelsangs” В. Раабе, “Effi Briest” Т. Фонтане. А. Свидницкий и И. Нечуй-Левицкий изображают негативные воздействия дискриминационной политики Российской империи. Формирование героев Г. Келлера и Т. Фонтане также связано с развитием Швейцарской конфедерации и Германской империи О. фон Бисмарка. Исторический процесс превращения Германии в промышленную страну в конце XIX в. отображено в романе В. Раабе.

Ключевые слова: роман воспитания, историзм, исторический дискурс, сравнительная типология.

Summary

The article deals with the specifics of historicism of the Bildungsromans of “Liuboratski” by A. Svydnytskyi, “Der grüne Heinrich” by G. Keller, “Die Akten des Vogelsangs” by W. Raabe, “Effi Briest” by Th. Fontane. A. Svydnytskyi and I. Nechui-Leviyskyi depicts the negative effects of discriminatory policies of the Russian Empire. The formation of G. Keller and Th. Fontane’s heroes is also associated with the development of the Swiss Confederation and the Germanic Empire in the times of O. von Bismarck. The historical process of transformation of Germany into an industrial country in the late 19th century is reproduced in the novel by W. Raabe.

Keywords: the Bildungsroman, historicism, historical discourse, comparative typology.

УДК 821.161.2.091(092) Перетц

Александрова Г. А.,
доктор філологічних наук,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПОРІВНЯЛЬНИЙ МЕТОД У НАУКОВОМУ ОСМИСЛЕННІ ВОЛОДИМИРА ПЕРЕТЦА

Велике значення для розвитку порівняльного літературознавства мала діяльність Володимира Перетца (1870–1935). Учений відомий насамперед як яскравий представник філологічної школи в літературознавстві [1], [3], як засновник філологічного семінару в університеті Святого Володимира, як фундатор слов’янського формалізму [10], як автор підручників з історії методології, у яких він вичерпно характеризував шляхи літературознавчого аналізу. Водночас він схвально ставився до порівняльного літературознавства, застосовував його методологію у працях, присвячених зв’язкам давньої української поезії з російською і польською, високо оцінив його у посібнику “Із лекцій з методології російської літератури. Історія вивчень. Методи. Джерела” (К., 1914). Студії з